

УДК 784.71(477)

Юрій Добуш, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування
Петро Турянський, заслужений працівник культури України,
доцент кафедри народних музичних інструментів та вокалу
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ПЕСЕННІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ: НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ДОСВІД ПОКОЛІНЬ

Кожен народ має свої священні символи, котрі уособлюють його самобутність, національну єдність. Вони покликані підносити дух нації у боротьбі за свободу, національну самоідентифікацію та самоствердження, за власну самостійну державу. В статті висвітлено проблеми національного характеру буття українського народу в проекції пісенних символів.

Ключові слова: пісенність, мистецтво, символ, український народ, культура, гімн, фольклор, світогляд.
Лит. 7.

Юрий Добуш, доцент кафедры методики музыкального воспитания и дирижирования
Петр Турянский, заслуженный работник культуры Украины,
доцент кафедры народных музыкальных инструментов и вокала
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

ПЕСЕННЫЕ СИМВОЛЫ УКРАИНЫ: НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ ОПЫТ ПОКОЛЕНИЙ

Каждый народ имеет свои священные символы которые олицетворяют его самобытность, национальное единство. Они призваны поднимать дух нации в борьбе за свободу, национальную самоидентификацию и самоутверждения, за собственное самостоятельное государство. В статье освещены проблемы национального характера бытия украинского народа в проекции песенных символов.

Ключевые слова: напевность, искусство, символ, украинский народ, культура, гимн, фольклор, мировоззрение.

Jury Dobush, Docent of Musical Education and Conducning Department
Petro Turyansky, Honored Worker of Culture of Ukraine
Docent of Folk Musical Instruments ans Singing Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

SONG SYMBOLS OF UKRAINE NATIONAL CULTURAL EXPERIENCE OF GENERATIONS

Every nation has its sacred symbols that represent its identity, national unity. They are designed to lift the spirit of a nation fighting for freedom, national identity and self-assertion, for their own independent state. In the article the problem of being Ukrainian national character of the people in the projection of song characters.

Keywords: singing, art, symbol of the Ukrainian people, culture, national anthem, folklore, philosophy.

Постановка проблеми. В переломні, кризові періоди суспільного життя закономірною є потреба в рефлексії процесів національно-культурного розвитку. Адже національна культура в її основних вимірах є основою життя такої соціальної спільноти як нація.

Культура постає перед нами як світ історичного досвіду та людської діяльності, а разом з тим – як таке духовне утворення, що містить потенціал майбутнього розвитку спільноти. Збереження культурної спадщини, культурних традицій і досвіду минулих поколінь – єдино реальний шлях відродження нації, знаходження нею справжніх орієнтирів розвитку, його повернення у природне русло [7, 189].

Національне відродження є не стільки

відновленням “забутих традицій”, скільки становленням сучасної цивілізації з її ринковою економікою, правовою демократичною державою, громадянським суспільством, високою освіченістю населення [3]. Феномен національної культури впливає на світосприйняття людини, на розв’язання проблеми сенсу буття людини і людства, пошук вічних, спільних для людини, нації, людства і культури надбань і цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про значення етнічної (етнонаціональної) культури в модернізаційних процесах сьогодення говорять ряд українських дослідників, зокрема Л. Кияновська, М. Михальченко, Р. Кісь, В. Лутай та ін. На виховне значення народної спадщини вказували видатні українські педагоги-композитори

М. Лисенко, М. Леонтович, Я. Степовий, К. Стеценко, що у своїй творчості та практичній педагогічній діяльності спиралися на народні мистецькі традиції. Проблеми національних традицій музичного мистецтва досліджуються в роботах мистецтвознавців В. Гусєва, Б. Єфименкової, І. Земцовського, А. Іваницького, Ю. Круглова, В. Медведєвої, І. Таран, А. Чекановської та ін.

Метою статті є висвітлення проблеми національного характеру буття українського народу в проекції пісенних символів.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво висвітлює багатий світ людських почуттів, сутність людини з вражаючим розмаїттям і глибиною за допомогою складної системи знаків, що еволюціонують за певних умов у символи. Музика, так само як і будь-яке інше мистецтво, породжує символічність. Музика і слово, звернені один до одного, утворюють поле взаємного тяжіння. Потреба в красивому, на думку відомого педагога Г. Ващенко, утверджує моральну красу, народжуючи непримиренність і нетерпимість до всього вульгарного і потворного: “тримаючи в руках скрипку людина не здатна зробити погане”, – говорить старовинна українська мудрість, що приписується видатному мислителєві Г. Сковороді.

Увесь вік людину супроводять пісні – “від колиски до могили, бо нема такої значної події в житті народу, нема такого людського почуття, яке б не озвалось в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотом грому”, – говорив М. Стельмах. Вони породжувались подіями та явищами суспільного життя, громадського й родинного побуту, трудовою діяльністю, боротьбою проти іноземних загарбників, національного та соціального гноблення і палкою любов’ю до Вітчизни.

Система образів-символів пісенного фольклору відтворює різні етапи формування народнопоетичного сприйняття часу. Народна пісенна система часу розкриває єдність двох рівнів формування образів-символів: жанрово-символічного і світоглядного в аспекті часу. На жанровому рівні динаміка створювалась ритуалом, міфом (від обрядового фольклору до пісенної лірики про долю людини). На світоглядному рівні час сприймався на рівні моделей від циклічного кола обігу життя природи і людини до цінностей миті життя, миті стану і настрою особистості.

Проте ці символи, хоча й міняється їхня роль, залишаються як сакральні національні знаки, вони мобілізують народ на єдність і консолідацію у час національних свят, парадів, а останнім часом, щораз частіше, при міждержавних змаганнях. “Кожен поетичний епос, – як справедливо

зазначає Г. Нудьга, – це значною мірою творче обличчя народу, вияв давності і зрілості його духовного життя, ознака того важливого етапу розвитку, який називають самосвідомістю, розумінням свого місця в світовій історії...”.

Свій національний епос, який став історичним свідченням зрілості нації, її здатності відчувати власне значення у всесвітній історії, витворив і український народ. До нього можна віднести найдавніші за походженням, тому й найменше відомі в сучасну епоху, билини та більш пізні жанри – думи та історичні пісні. Це – епічно-ліричні твори, переважно героїчного, рідше – соціально-побутового характеру.

Можна не сумніватися, що співучий український народ використовував закличні пісні власної етнічної самоідентифікації з найдавніших часів свого розвитку і тільки брак відповідних письмових пам’яток з цих часів не дозволяє нам мати уявлення про їхні особливості, зокрема на етапі української княжої державності.

Початки виникнення українських пісенних символів слід віднести до часів середньовіччя, тобто періоду Руської Держави IX – XIV ст., коли роль гимнів виконували бойові кличі та пісні, що налаштовували лицарські дружини та князів до хоробрості та завзяття у боях.

До нас не дійшло ніяких писемних даних про гимнову пісенність і ритуальність дохристиянського, поганського періоду княжої доби. Водночас в українській гимновій літературі християнської Руси-України особливе місце займали коротко стрічкові кондаки та канти, тобто пісні релігійного змісту, в яких звеличували Божу Матір, різних Святих, іменників церковних храмів. Серед особистостей, оспівуваних у творах церковної лірики, були святі Отці Церкви: Ігнатій, Василій Великий, Григорій Богослов, Йоан Златоустий, Іван Дамаскин, Косма Сладкоспівець, Андрій Критський, Йосиф Піснотворець та інші.

В Україні кондаки були чи не єдиним найстаршим видом безлінійного нотного письма між XI та XIVст., і призначені для виконання не лише в церкві, а й поза її межами. Старовинні кондаки відігравали роль гимнових пісень під час особливих державних урочистостей чи інших надзвичайних подій аж до кінця княжої доби.

Канти в Україні були відомі з кінця XVI ст. їхнє значення було особливе в XVII сторіччі, коли велася релігійна боротьба оборонців українського православ’я з польсько-католицькою латинізуючою експансією. На противагу латинській формі богослужінь із хором у супроводі органу, в Українській Церкві під впливом народно-пісенних традицій домінувала форма хорового співу “а

capella". Авторами та виконавцями кантів були вчителі співу, мандрівні дяки, лірники, спудеї братських шкіл, Києво-Могилянської Академії. Канти складали, зокрема, Д. Туптало, Г. Сковорода, їх виконували на відомучи нову мелодію, здебільш мінорного ладу. Канти мали куплетну форму і чіткий ритм. Вони споріднені з духовними піснями, псалмами.

Ікос – це пісні, які являють собою наче цілу будівлю чеснот усього святого, або Божих досконалостей [4, 46]. Вони втричі більші від кондаків. Ікоси в поєднанні з кондаками утворювали складну цілість, звану акафістами. Найбільш відомі в Україні акафісти на честь Ісуса Христа, Матері Божої, св. Миколая Чудотворця та інших святих, чий імена були популярні серед народу.

Одним з найпоширеніших видів християнської гимнної пісенності був канон. Його виконували на прославу святих або він розповідав про євангельські події. Повний канон складався з 8 – 9-ти пісень, а скорочений з 2 – 4. Видатні зразки канонів залишили Іван Дамаскин і Козьма Маюмський.

До гимнових пісень відносять і псалми – духовні, переважно триголосні пісенні гимни, виконували без інструментального супроводу. Псалми найчастіше співано на утрнях чи під час вечірніх богослужінь по неділях та в час Великого посту. Псалми виголошувалися із збірників, званих псалтирями, укладених церковнослов'янською мовою за традицією, запровадженою св. апостолами Кирилом і Методієм. До найпоширеніших псалмів в Україні належали "Хвала Всевишньому Владиці", "Господи мій, ярость твою...", "Господи, хто обітає". В історії української музики своїми псалмовими композиціями прославився Д. Бортнянський.

Духовні пісні початково відігравали роль гимнових, закличних, і їх часто виконували перед військовими діями.

Звичайно не можна не згадати найяскравішої постаті духовного відродження України – Тараса Шевченка, чия поезія у всі часи сприймалася як програмні твори-маніфести національної дії. Музично оправлені твори Шевченка сприймалися народом як гимнові пісні. Серед них дві найбільш популярні. Це "Реве та стогне Дніпр широкий" та "Заповіт".

"Реве та стогне Дніпр широкий" – одна з найпопулярніших українських народних пісень літературного походження. Пісня давно вийшла за межі України, перекладена багатьма мовами народів світу, існує в численних музичних аранжуваннях, з яких найбільш вдалою,

загально визнаною є музика вчителя і композитора Дмитра Крижанівського. Пісню вперше надруковано 1886 року з присвятою М. Кропивницькому. Текст пісні – початкові три строфи романтичної балади Т. Шевченка "Причинна". Весь твір поета надиханий поетикою і символікою народної пісні, що сприяло швидкому його розповсюдженню. Якщо текст Т. Шевченка з часу його публікації набув стабільності, то музику Д. Крижанівського, незважаючи на те, що вона стала народною, обробляли багато композиторів, зокрема В. Косенко. Музику до балади написали М. Лисенко, Г. Хоткевич, Г. Давидовський, Є. Турула та інші митці. Широкого розголосу набрала пісня в обробці Б. Лятошинського. Ілюстрації до твору виконали М. Микошин, М. Пимоненко, О. Сластьон, І. Їжакевич, В. Касіян та інші, часто звертаючись саме до вступної частини вірша, що, будучи інтродукцією до "Причинної", складає окрему цілість.

За словами Ф. Погребенника "Пісня "Реве та стогне Дніпр широкий" увійшла в історію культури нашого народу як дорогоцінний духовний скарб, вона дзвенить у наших серцях величною, одухотворяючою музикою, збуджуючи високі почуття любові до рідного краю" [5, 135].

"Заповіт" – пісня пісень, що звучить сьогодні на десятках мов народів світу. Вірш написано на Різдво 25 грудня 1845 року. Т. Шевченко не знав тоді, що ця його поезія стане найпопулярнішою і найріднішою піснею, народним гимном, бойовим закликком до боротьби не тільки на його батьківщині, але й далеко за її межами. В різних списках і різних виданнях цей вірш називався: "Завіщання", "Заповіт", "Думка", "Остання воля". З 1867 року за ним міцно закріпилася назва "Заповіт". В безсмертних ідеях "Заповіту", в його образах, у звучанні виразно чуємо могутні акорди революційної музики Бетховена, одного з улюблених композиторів Кобзаря. "Заповіт" – це квінтесенція всієї творчості Шевченка. У ньому сфокусовано провідні ідеї, мотиви й образи гнівної музи поета-борця.

Духовним гимном нашого народу, що виконується на всіх церковних і навіть державних святах є вірш-молитва "Боже Великий Єдиний", який близько 130 років тому написав відомий український письменник і громадський діяч Олександр Кониський (1836 – 1900). Відразу вірш був покладений на музику М. Лисенком. "Розшматована поміж іноземними загарбниками Україна переживала тоді один з найпохмуріших періодів своєї трагічної долі, – пише Р. Кирчів, – народ її вкрай пригноблений, під заборону рідна

мова. Тому зойком вирвалося це молитовне звернення у двох великих Українців” [2, 10]. “Молитва-гимн” спочатку була призначена для дітей. Твір народився в Києві, а був надрукований у Львові. Свідченням цього є лист О. Кониського до Богдана Кирчіва (1862 – 1916), який його брат – відомий галицький літератор, громадський діяч і педагог передав І. Франкові. “...На сей раз маю до Вас ось яку просьбу. Я написав “Молитву руських дітей”, а Лисенко завів її в ноти і прибрав дуже хорошу музику, котра тут усім дуже подобалася. На лихо у нас не можна її надрукувати, а на нашу думку варто було б той гімн розповсюдити і в селах, і в школах Галичини” [2, 11].

Одним з величних творів української культури, що наклав глибокий відбиток на духовне життя нашого народу і став надбанням світової культури є “Гимн” (“Вічний революціонер”) І. Франка. Пісня з’явилася у липні 1905 року і стала вінцем хорової творчості М. Лисенка. Вперше цей гімн виконав хор музичної школи М.В. Лисенка. А незабаром пісня вже звучала на робітничих зборах, сходках, на барикадах. Чіткий, динамічний вірш знайшов своє музичне відображення у формі маршової, майже похідної пісні-гімну. Патетично піднесений, героїчний загальний характер створено за допомогою різних засобів музичної виразності.

Початок ХХ сторіччя характерний великим піднесенням українського національного руху у всіх його проявах. Серед пісень того періоду найбільш популярними є “Гей, там на горі Січ іде”, “Чуєш, брате мій” (інша назва “Журавлі”), “Ой, у лузі червона калина” та багато інших.

Кожна нація, тим паче якщо вона сформувала державну спільноту, має відзнаки своєї ідентичності та самовизначення, до яких належать прапор, герб і, очевидно, національний гімн. “Саме гімн, – пише О. Романів, – як пісенний символ нації є найяскравішим виразом ідентичності національної спільноти людей, і чим більш сконсолідованим та загартованим є народ у битвах за своє існування та перемоги, тим більше він дорожить цим своїм знаком ідентичності, що вибухає як урочиста пісня чи просто оркестрова мелодія у хвилини духовного піднесення та консолідації нації” [6, 171].

Завидна доля випала написаним у далекому 1862 році Павлом Чубинським віршованим рядкам “Ще не вмерла України і слава, і воля”. Півтора століття живуть ці слова у серцях українців, набувши нині статусу одного з головних символів нашої незалежності й державності. Глибоко символічно, що текст створив

уродженець Великої України, а музику – галичанин Михайло Вербицький. Народжений їхнім талантом твір об’єднав українців ще задовго до того, як постала єдина і соборна Українська держава.

Текстова частина пісні-гімну “Ще не вмерла Україна” з часом зазнала істотної еволюції, як з умов удосконалення її ритміки, наспівності, так і виходячи з потреби посилення змістового заряду. Передусім у подальших пісенних версіях був усунений танцювального характеру (в коломийковому стилі) куплет: “Гей, гей, браття миле, Нумо братися, за діло! Гей, пора вставати, Пора волю добувати!”

Розуміння феномену пісенних символів в культурі передбачає здатність не лише чуттєво сприймати їх зовнішню сторону, а й розшифрувати внутрішню сутність, соціально значущу інформацію.

Інтерпретуючи, “розкодовуючи” вербальні тексти національно-політичних символів Державного та Духовного (церковного) (“Боже великий, єдиний”) гімнів України, З. Гнатів прослідковує відображення провіденціального розуміння історії України у її діахронному і синхронному аспектах: “Провіденціальні ідеї, конкретизовані есхатологічними мотивами в національно-державних символах української політичної культури, пов’язані із світоглядно-ментальними настановами, які формують політичну культуру українців. Упродовж щонайменше останнього тисячоліття українська спільнота на міжпоколінньому рівні свого історичного буття передає у спадок синдром втрати сенсу історичного поступу. Для сучасної політичної свідомості українців (попри задекларовані у сьогоденні текстами Державного і Духовного гімнів України гасла соціальної активності українців в історичному процесі, намагання поєднати мирське і сакральне) характерні настрої і світовідчуття “кінця світу” і сподівання, пошук шляхів “спасіння”. Причина цього, на нашу думку, пов’язана з втратою ідеалів гуманізму, коли людина використовувалась і використовується як засіб реалізації певних політичних цілей, а також тими проблемами, які приніс українській спільноті досвід націю - та державотворення хоча б лише і в ХХ столітті. Антропоцентризм українського провіденціалізму, відображений у текстах гімнів співзвучний політичній свідомості сучасного українця. Про таку суголосність говорить той факт, що народ України більшістю голосів свого репрезентативного органу (Верховна Рада України – єдиний законодавчий орган державної влади України) 6

березня 2003 року Верховна Рада України ухвалила Закон “Про державний гімн України”, затвердивши державним символом України вербальний текст П. Чубинського “Ще не вмерла Україна” на музику М. Вербицького. У той же час модернізовано, згідно з пропозицією тогочасного президента Леоніда Кучми, першу строфу Гімну, яка сьогодні звучить так: “Ще не вмерла України і Слава, і Воля” (замість “Ще не вмерла Україна”). А виконання Духовного гімну України супроводжує найурочистіші моменти життя української спільноти і, за традицією, завершує відправу у Греко-Католицькій Церкві. У текстах гімнів, на нашу думку, відображена романтична форма цивілізаційного наративу, з його прагненням подолати відчуття краху рідної історії та культури, розрив у зв’язку часів: державного, славного лицарського минулого України та періоду бездержавності, утвердження ідеї відродження та оновлення шляхом зняття суперечності між всемогутністю Божої волі та свободою волі особистості. Текст наших Державного та Духовного політичних символів дає надію на можливість досягнення побудови Божого царства на землі, що здійсниться як вибір українською людиною ідеалів християнства, Біблії, які відповідають загальнолюдським нормам співжиття, передбачають активне, конструктивне втручання у суспільно-політичний процес” [1, 138 – 139].

Висновки. Безперечно, насамперед багатовікова бездержавність та неволя нашого народу, і тим паче багатократне розшматовування українських

земель чужими державами утруднювали формування єдиних національних символів. І все ж пісенна символіка України є яскравою сторінкою нашої народної культури, а її вмиле використання в сучасних умовах робитиме вагомий внесок у розвиток виховання майбутніх поколінь.

1. Гнатів З.Я. Провіденціальні ідеї в українській політичній символіці (до проблеми біблійних мотивів в українській культурі) – Практична філософія. – К.: ПАРАПАН, 2012. – №1 (43). – С. 136 – 140.

2. Кирчів Р. Молитва за Україну! // Літопис “Червоної Калини”. – Львів, 1995. – №1 – 3. – С. 10 – 11.

3. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навч. посіб. [Електронний ресурс]. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. [за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника]. – Львів: Світ, 2005. – 568 с. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/210/7897.html>

4. Махновець Л.Е. Історія української літератури. – Київ, 1967. – Т. 1.

5. Романів О. Повернення великого символу українського воскресіння // В. Трембіцький. Національний гімн “Ще не вмерла Україна” та інші українські гімнові пісні. – Львів: НТШ, 2003.

6. Співаник Українських Січових Стрільців. – Львів, 1990. С. – 9.

7. Феномен нації: основи життєдіяльності; [за ред. Б.В. Попова.] – К.: Товариство “Знання”, КОО, 1998. – 264 с.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2013

Джерела мудрості

“Українська пісня – це бездонна душа українського народу, це його слава”.

Олександр Довженко
письменник, кінорежисер, кінодраматург, художник

“Українська пісня – це геніальна поетична біографія українського народу”.

Олександр Довженко
письменник, кінорежисер, кінодраматург, художник

